

Program rolnośrodowiskowo- -klimatyczny w ochronie przyrody

W kolejnych latach gospodarowania na Karsiborskiej Kępie testowano różne sposoby skutecznego usuwania trzciny, m.in. hodowlę konika polskiego.

fol. archiwum OTOP

BOGUMIŁA BŁASZKOWSKA

specjalista do spraw zarządzania obszarami chronionymi OTOP

BERNADETTA EBERTOWSKA

koordynator projektu „Ochrona różnorodności gatunkowej cennych przyrodniczo siedlisk na użytkach rolnych na obszarach Natura 2000” OTOP

DARIUSZ GATKOWSKI

koordynator projektu „Wodniczka i biomasa” OTOP

JAROSŁAW KROGULEC

kierownik ds. ochrony przyrody OTOP

OD PONAD 20 LAT OTOP PROWADZI GOSPODARSTWO NA GRUNTACH BĘDĄCYCH WAŻNYMI SIEDLISKAMI PTAKÓW. W TEN SPOSÓB WYPRACOWUJEMY METODY ZRÓWNOWAŻONEGO GOSPODAROWANIA I PROMUJEMY DOBRE PRAKTYKI ROLNICZE.

OTOP użytkuje około 950 ha gruntów – łąk, pastwisk i torfowisk, o charakterze młak, turzycowisk. Z tego niemal 570 ha ma status gruntów rolnych, ponieważ są to trwale użytki zielone, pozostające w regularnym użytkowaniu rolniczym i spełniające wymogi dobrej kultury rolnej.

Gospodarstwo OTOP ma już swoją ponad 20-letnią historię. Pierwsze grunty, na których Towarzystwo zaczęło gospodarowanie, to Karsiborska Kępa. Zakupione w 1992 roku dzięki pomocy prywatnego sponsora Swarovski Optic, prawie 180 ha łąk i pastwisk na wyspie Karsiborska Kępa było znaczącym w regionie Pomorza Zachodniego stanowiskiem wodniczki, a także zespołu ptaków łąkowych – rycyka, kulika wielkiego, czajki, kszyka, krwawodzioba oraz biegusa zmiennego. Karsiborska to także cenne pod względem botanicznym stanowisko solnisk nadmorskich z licznymi typowymi gatunkami roślin wskaźnikowych słonaw, jak sit Gerarda, mlecznik nadmorski, babka nadmorska i świbka nadmorska. Jest także reliktywnym stanowiskiem babki pierzastej – rośliny objętej ścisłą ochroną gatunkową w Polsce. Karsiborska Kępa stała się jednym z pierwszych w Polsce społecznych rezerwatów przyrody.

Największym zagrożeniem dla siedlisk rzadkich ptaków i słonaw było rozprzestrzenianie się wtórnych trzcinowisk na pastwiskach, na których zaniechano wypasu z powodu kryzysu w rolnictwie i zmniejszania się liczby zwierząt w okolicznych gospodarstwach. OTOP zaczął od współpracy z rolnikami, którzy jeszcze mieli bydło i konie i chcieli je wypasać na Karsiborskiej. Wobec zmniejszania się podaży zwierząt hodowlanych, w następnych latach wypróbowywano inne sposoby skutecznego usuwania trzciny: głównie koszenia i wywożenia ściętej biomasy poza wyspę, a także rozpoczęto hodowlę konika polskiego,

łącząc cele przyrodnicze z potrzebą ochrony tego rodzimego hodowlanego gatunku.

Kolejnym miejscem, którym zajął się OTOP, był rezerwat przyrody Beka. W końcu lat 90. we współpracy z Wojewodą Gdańskim i gminą Puck podjęto pionierską próbę odtworzenia, a następnie utrzymania około 100 ha cennych przyrodniczo zbiorowisk łąk i pastwisk nadmorskich, słonaw, oraz torfowisk, będących siedliskiem ptaków łąkowych – czajki, kszyska i krwawodzioba, a także historycznym miejscem lęgowym biegusa zmiennego. W połowie lat 80. w Bece lęgło się około 2 proc. bałtyckiej populacji

Ważnym osiągnięciem OTOP jest przygotowanie autorskiej metody odtwarzania słonaw nadmorskich, stanowiących siedlisko lęgowe całej grupy cennych gatunków ptaków siewkowych.

foto: archiwum OTOP

biegusa zmiennego podgatunku *schinzii*. Beka na początku XXI wieku była prawie w całości pokryta wtórnymi trzcinowiskami, które rozrosły się na solniskach nadmorskich, mechowiskach i łąkach trzęślicowych po wycofaniu z tego terenu rolnictwa, a zmiana fizjonomii siedliska pozbawiła licznie dotychczas występujące ptaki łąkowe szans na lęgi. Przez pierwsze 2–3 lata koszone trzcinę i usuwano ściętą biomasę poza rezerwat, w następnych na odsłoniętych powierzchniach wprowadzono ekstensywny wypas bydła, a w kolejnych latach także koni. W tej chwili gospodarujemy w Bece na podstawie wieloletnich umów precyzujących zasady ochrony w rezerwacie.

Trzecim regionem, gdzie gospodaruje OTOP, jest dolina Biebrzy. W latach 2006–2015 w ramach projektów „Ochrona wodniczki w Polsce i Niemczech” oraz „Wodniczka i biomasa” w dolinie Biebrzy zakupiono ponad 350 ha torfowisk i innych łąk bagiennych. W ciągu 9 lat poza granicami parku narodowego wykupiono grunty w zachodniej części dolnego basenu doliny Biebrzy, w okolicach wsi Mścichy, a także na wschodnim krańcu doliny, w okolicach wsi Szorce, Zajki oraz Laskowiec. Grunty te były długi czas nieużytkowane, a więc zarosły krzewami lub trzciną. W ramach projektów usunięto wysoką roślinność i przywrócono użytkowanie kośne łąk. Obecnie są one koszone z odpowiednią częstotliwością (co 1–5 lat, w zależności od siedliska), a zebrana biomasa przerabiana w pelecarni OTOP w Trzciannem. W sezonie

lęgowym, kiedy nie odbywają się prace polowe, prowadzony jest monitoring ptaków. W tym czasie jest na naszych łąkach głośno i gwaro od ptasich śpiewów, z czego jesteśmy dumni. Wielkość populacji wodniczki w Polsce w ciągu 5 lat wzrosła o ponad 25 proc.

PROGRAM ROLNOŚRODOWISKOWY W GOSPODARSTWIE OTOP

Istotą programu rolnośrodowiskowo-klimatycznego jest promowanie praktyk rolniczych przyczyniających się do zrównoważonego gospodarowania gruntami (w celu ochrony gleb, wód, klimatu), ochrony cennych siedlisk przyrodniczych i zagrożonych gatunków ptaków, różnorodności krajobrazu oraz ochrony zagrożonych zasobów genetycznych roślin uprawnych i zwierząt gospodarskich. Od 2005 roku, kiedy udostępniono pierwszy program rolnośrodowiskowy, OTOP stara się wykorzystać to narzędzie do realizacji ochrony w miejscach, w których gospodaruje. W pierwszych latach (2004–2006) program wdrożono na części gruntów na Karsiborskiej Kępie i w rezerwacie Beka. Ponieważ tylko część z nich była w dobrej kulturze rolnej, a większość Kępy i Beki pokrywały wtedy zwarte wtórne trzcinowiska, programem objęto około 112 ha. W kolejnym PROW, 2007–2014, już 580 ha spełniało kryteria pozwalające włączyć je do systemu płatności rolnych.

Dużym minusem PROW 2014–2020 jest ograniczenie płatności jedynie do łąk i pastwisk na obszarach ptasich Natura 2000, a więc zaledwie do około 6 proc. powierzchni Polski. Na szczęście na tej powierzchni mieści się większość siedlisk wodniczki.

foto: Zyrnaitas Morkenas

W PROW 2014–2020 przystąpiliśmy do dwu pakietów programu rolnośrodowiskowo-klimatycznego.

PAKIET	WARIANT	LOKALIZACJA
4. Cenne siedliska i zagrożone gatunki ptaków na obszarach Natura 2000	OCHRONA SIEDLISK PRZYRODNICZYCH:	
	4.1. Zmiennowilgotne łąki trzęślicowe	Rezerwat przyrody Beka
	4.2. Zalewowe łąki selernicowe i słonorośla	Rezerwat przyrody Beka i rezerwat OTOP Karsiborska Kępa
	4.6. Torfowiska 4.6.2. Torfowiska – wymogi obowiązkowe i uzupełniające	Rezerwat przyrody Beka
	4.7. Ekstensywne użytkowanie na obszarach specjalnej ochrony ptaków (OSO)	Rezerwat OTOP Karsiborska Kępa
OCHRONA SIEDLISK LĘGOWYCH PTAKÓW:		
7. Zachowanie zagrożonych zasobów genetycznych zwierząt w rolnictwie	4.8. Ochrona siedlisk lęgowych ptaków: rycyka, kszczyka, krwawodzioba lub czajki	Rezerwat OTOP Karsiborska Kępa
	4.9. Ochrona siedlisk lęgowych ptaków: wodniczki	Rezerваты OTOP w Dolinie Biebrzy – Mścichy, Szorce i Zajki-Laskowiec
	7.2. Zachowanie lokalnych ras koni	Rezerwat OTOP Karsiborska Kępa

W latach 90., kiedy OTOP zaczynał prace na Karsiborskiej Kępie, a potem w Bece, w Polsce brakowało doświadczeń z czynną ochroną stanowisk zagrożonych gatunków ptaków i roślin czy odtwarzaniem siedlisk przyrodniczych. Mniejsza też była wiedza na temat wymagań siedliskowych poszczególnych gatunków, np. wodniczki, czy odtwarzania zdegradowanych siedlisk, np. słonaw nadmorskich. Doświadczenia zgromadzone przez OTOP w ciągu prawie 20 lat pracy posłużyły do stworzenia zasad i wymogów programu rolnośrodowiskowego.

PAKIET WODNICZKOWY – EFEKT PROGRAMU OTOP NA BIEBRZY

Utrzymanie siedlisk wodniczki możliwe jest tylko dzięki odpowiedniemu ich użytkowaniu. Pod względem rolniczym są to grunty mało przydatne w gospodarstwach i zazwyczaj pozostają na marginesie gospodarowania. Ich ponowne włączenie do użytkowania wymaga dużych nakładów pracy, a także wsparcia finansowego, na przykład w ramach dobrze dobranych płatności rolnośrodowiskowych (PRŚ). Ważnym założeniem projektu LIFE „Ochrona wodniczki w Polsce i w Niemczech” było zapewnienie długotrwałych źródeł finansowania gospodarowania na obszarach zasiedlonych przez ten gatunek. OTOP współpracował z Ministerstwem Rolnictwa przy przygotowaniu pakietów przyrodniczych programu rolnośrodowiskowego w ramach PROW 2007–2013, dzięki czemu powstał jeden pakiet ptasi, obejmujący, poza wodniczką, jeszcze dziewięć innych zagrożonych ptaków łąk i pastwisk.

Aktywnie uczestniczyliśmy także w dyskusjach nad kształtem płatności rolnośrodowiskowych w kolejnym okresie, 2014–2020. Monitorowaliśmy proces przygoto-

wania Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014–2020 (PROW 2014–2020) i już od marca 2012 roku braliśmy udział w kolejnych etapach pracy nad nim. OTOP prowadził rzecznictwo dla programu rolnośrodowiskowo-klimatycznego odpowiedniego dla ochrony siedlisk ptaków terenów otwartych, zarówno na poziomie konsultacji krajowych, jak i na poziomie Komisji Europejskiej. W rezultacie powstał program, który zapewnia finansowanie użytkowania siedlisk wodniczki zgodnie z wymogami uwzględniającymi doświadczenia OTOP i innych partnerów biorących udział w programie ochrony tego gatunku. Co ważne, w przyjętym pakiecie, uwzględniając postulaty OTOP, wydzielono 4 warianty, w których wymagania użytkowania są dobrze dopasowane do potrzeb poszczególnych grup gatunków ptaków, i 1 wprowadzający płatności za ekstensywne użytkowanie na obszarach specjalnej ochrony ptaków. W wariantach ochrony wodniczki przyjęto zasady dopuszczające indywidualizowanie działań agrotechnicznych w zależności od stanu siedliska tego gatunku, np. koszenie co 2 lata, pozostawianie od 15 do 85 proc. powierzchni nieskoszonej na działce, w zależności od stopnia pokrycia roślinnością inwazyjną, organizację wypasu zarówno przed pokosem, jak i po nim, oraz w latach, kiedy nie wykonuje się koszenia.

Ponadto udało się ograniczyć degresywność dopłat (skrajnie niekorzystnych w początkowych założeniach), do programu przywrócone zostały niektóre gatunki ptaków (derkacz). Dużym minusem PROW 2014–2020 jest ograniczenie powierzchni, do której przyznawane będą płatności, jedynie do łąk i pastwisk położonych na obszarach ptasich Natura 2000, a więc zaledwie do około 6 proc. powierzchni Polski. Na szczęście na tej powierzchni mieści się większość siedlisk wodniczki.

Łąki i pastwiska Beka, na których przywrócono użytkowanie rolne, są siedliskiem różnorodnych gatunków ptaków.

foto Bogumiła Blaszkowska

AUTORSKA METODA ODTWARZANIA SŁONAW

Drugim ważnym osiągnięciem OTOP jest przygotowanie praktycznej metody odtwarzania słonaw nadmorskich. Gospodarując od lat 90. w Bece i na Karsiborskiej Kępie, opracowaliśmy autorską metodę odtwarzania tych wilgotnych nadmorskich pastwisk, będących w zasięgu oddziaływania wód morskich i stanowiących siedlisko lęgowe całej grupy ptaków siewkowych – rycyka, czajki, kszyka, krwawodzioba, a także historyczne siedlisko lęgowe biegusa zmiennego podgatunku *schinzii*. W drodze doświadczeń polowych ustalono, że zbiorowiska słonaw pokryte wtórnymi trzcinowiskami przede wszystkim muszą zostać odsłonięte spod trzciny. W pierwszym etapie trzcinę kosi się w sposób intensywny – zimą usuwa się wieloletnią masę obumarłych roślin, a następnie powtarza się koszenie latem, jeszcze przed okresem kwitnienia. Koszenie letnie wykonuje się dosyć wysoko, aby nie niszczyć odsłanianych roślin słonolubnych. Skoszoną biomasę usuwa się poza obszary koszenia. Po takim cyklu na odsłonięte powierzchnie wprowadza się zwierzęta hodowlane, najlepiej stada mieszane bydła i koni lub naprzemiennie stada bydła i stada koni. Z naszych doświadczeń wynika, że w sezonach suchych, a także na początku procesu odtwarzania słonaw stada te mogą być liczne, obsada może dochodzić nawet do 1,5 djp/ha/rok. Dopiero później, gdy trzcina jest w wyraźnie słabszej kondycji, a także w latach mokrych, należy zmniejszać liczbę zwierząt.

Dobre dopasowanie obsady zwierząt do lokalnych warunków jest istotne, gdyż zbyt duże obciążenie prowadzi do uszkodzeń darni, a zbyt niskie umożliwia ekspansję trzciny. Ważnym elementem wypasu jest wprowadzanie zwierząt na początku sezonu w miejsca silnie zajęte przez

trzcinę, a dopiero po jej zgryzieniu – na pozostałe fragmenty pastwiska (zalecane jest stosowanie systemu kwater indywidualnie dopasowanych do danego pastwiska), oraz odpowiednio częsta rotacja zwierząt na poszczególnych kwaterach wypasowych, tak aby zbyt nie obciążać runi. Nie można pozostawiać zwierząt zbyt długo w jednym miejscu lub w zbyt dużym stadzie, ponieważ ugniatanie gleby prowadzi do niekorzystnych zmian procesów glebowych, głównie zaburzenia stosunków powietrzno-wodnych w profilu glebowym. W efekcie tzw. przepasienia pojawiają się w zbiorowisku słonaw ekspansywne sity, które są potem trudne do usunięcia.

Z danych Instytutu Ochrony Przyrody PAN wynika, że w Polsce w wąskim pasie wybrzeża jest obecnie około 350 ha słonaw nadmorskich, z tego ponad 128 ha (1/3 krajowego areału siedliska) znajduje się w obu nadmorskich rezerwach OTOP. Wszystkie stanowiska solnisk nadmorskich w Polsce są poddawane monitoringowi w ramach programu Natura 2000¹. Oceniając stan zachowania siedliska, stwierdzono, że słonawy w rezerwie Beka oraz na Karsiborskiej Kępie są zachowane w stanie właściwym FV w zakresie wszystkich ocenianych wskaźników struktury i funkcji siedliska oraz w ocenie końcowej.

Doświadczenia zebrane w programie odtwarzania solnisk nadmorskich zostały wykorzystane w procesie przygotowywania wariantu programu rolnośrodowiskowego i programu rolnośrodowiskowo-klimatycznego „Ochrona siedlisk przyrodniczych – Zalewowe łąki selernicowe i słonorośla”. W czasie poprzedzającym przygotowanie PROW 2007–2013 OTOP przekonał Ministerstwo Rolnictwa i innych partnerów, że warto objąć programem rolnośrodowiskowym ten typ siedlisk przyrodniczych, ponieważ tylko ekstensywne, stałe użytkowanie zapewni zachowanie ich w Polsce. Zasady i wymogi pakietu zostały przygotowane w oparciu o nasze doświadczenia w Bece i na Karsiborskiej Kępie. W tej chwili niemal cała powierzchnia słonaw nadmorskich w Polsce jest objęta programem rolnośrodowiskowym.

OCENA SKUTECZNOŚCI PROGRAMU ROLNOŚRODOWISKOWEGO W OCHRONIE PRZYRODY

Program rolnośrodowiskowo-klimatyczny jest ważnym narzędziem ochrony przyrody. Należy jednak mieć na uwadze, że równie istotne jest monitorowanie rezultatów wprowadzonych działań. OTOP już czwarty rok z rzędu prowadzi monitoring ornitologiczny na terenach objętych programem rolnośrodowiskowym w ramach projektu „Ochrona różnorodności gatunkowej cennych przyrodniczo siedlisk na użytkach rolnych na obszarach Natura 2000 w woj. lubelskim”. Celem projektu jest ocena wpływu pakietów rolnośrodowiskowych na ptaki, ale także m.in. na pająki, prostoskrzydłe i zbiorowiska roślinne. Instytucją wiodącą jest Instytut Uprawy, Nawożenia i Gleboznawstwa (IUNG-PIB) w Puławach, a OTOP jest partnerem odpowiedzialnym za komponent ornitologiczny.

fol. Bogumiła Blaszkowska

Dobre dopasowanie obsady zwierząt do lokalnych warunków jest istotne dla ochrony siedlisk roślinnych, gdyż zbyt duże obciążenie prowadzi do uszkodzeń darni i rozwoju sitów, a zbyt niskie do ekspansji trzciny.

Do badań wytypowano 109 powierzchni próbnych, zlokalizowanych na trwałych użytkach zielonych, z różnym udziałem pakietów rolnośrodowiskowych oraz na gruntach ornych, w województwie lubelskim. Ogrom prac terenowych w postaci pięciokrotnych w trakcie jednego sezonu kontroli 10-hektarowych powierzchni wykonują wykwalifikowani wolontariusze. Dwie kontrole wykonywane są o zmierzchu i nocą, trzy w ciągu dnia. Praca terenowa polega na lokalizowaniu wszystkich gatunków ptaków, jakie wykorzystują dany kwadrat badawczy jako miejsce lęgowe, żerowania lub odpoczynku.

W roku 2015, oprócz badań powierzchniowych, wprowadzone zostały również punktowe liczenia ptaków na wybranych powierzchniach lub w bliskim ich sąsiedztwie. Przed nami jeszcze jeden rok badawczy. Zakończy się on opublikowaniem zebranych danych i wniosków w postaci kodeksu dobrych praktyk rolniczych sprzyjających bioróżnorodności, w którym OTOP odpowiada za przygotowanie rozdziału na temat praktyk sprzyjających utrzymaniu wysokiej różnorodności biologicznej ptaków. Efekty prowadzonych prac zostaną zaprezentowane również w broszurze „Cenne i rzadkie gatunki ptaków na użytkach rolnych”.

W dłuższej perspektywie czasowej planowane jest również wprowadzenie na podstawie zebranych doświadczeń projektu pilotażowego testującego innowacyjne narzędzie, tj. system kolektywnego wdrażania programu rolnośrodowiskowego. Obecnie w większości krajów UE, w tym również w Polsce, obowiązuje indywidualne podejście do wdrażania PRŚK, czy to przez rolnika, czy też inny podmiot. Jak pokazują doświadczenia oraz badania naukowe, podejście indywidualne nie zawsze przynosi korzystne efekty dla ochrony bioróżnorodności. Dotyczy to szczególnie krajów, w których struktura własności gruntów charakteryzuje się dużym rozdrobnieniem, czego Polska jest doskonałym przykładem. W trosce o podniesienie skuteczności ochrony różnorodności biologicznej, bazując na doświadczeniach innych krajów, np. Holandii, opracowano innowacyjne podejście, polegające nie na indywidualnym, ale na wspólnotowym wdrażaniu programu rolnośrodowiskowego.

Podstawą tego podejścia jest ochrona cennych siedlisk przyrodniczych oraz siedlisk lęgowych ptaków nie na poziomie poszczególnych działek rolnych/ewidencyjnych itp., ale rzeczywistych granic danego siedliska. Skutkiem obecnego podejścia, indywidualnego, jest brak zamierzonego efektu przyrodniczego, szczególnie w Polsce, gdzie cenne siedliska obejmują z reguły kilka działek, będących własnością różnych rolników. Jedni realizują PRŚK na swoich gruntach, podczas gdy sąsiednie działki są często nieużytkowane bądź też użytkowane niezgodnie z wymogami danego siedliska. Co w efekcie końcowym, całościowym, nie przyczynia się do zwiększenia różnorodności biologicznej czy lepszego zachowania siedliska.

System kolektywny, czyli podejście wspólnotowe, polegałoby na wyznaczeniu cennych przyrodniczo siedlisk, a następnie zapraszaniu rolników do udziału w tym programie. Rolnicy, których działki znajdują się na obszarze siedliska cennego przyrodniczo, łączyliby się w grupy, realizując działania ochronne na całej powierzchni wyznaczonego siedliska. Składaliby też jeden wniosek o przyznanie płatności. W ten sposób korzyści odniosłaby nie tylko przyroda, ale i sami rolnicy (mniej spraw formalnoadministracyjnych).

Przygotowaniem założeń do tego działania zajmują się OTOP i IUNG Puławy we współpracy z Ministerstwem Rolnictwa i Rozwoju Wsi i przy akceptacji Komisji Europejskiej i Ambasady Holandii w Polsce. Jeśli doświadczenia z pilotażu będą pozytywne, wówczas w nowej perspektywie programowania będą podstawy do przygotowania kolektywnego systemu jako alternatywnego wariantu w programie rolnośrodowiskowym.

¹ Monitoring gatunków i siedlisk przyrodniczych ze szczególnym uwzględnieniem specjalnych obszarów ochrony siedlisk Natura 2000. Wyniki monitoringu. Aktualizacja 2012-04-18. Nadmorskie słone łąki, pastwiska i szuwały (Glauco-Puccinellietalia część - zbiorowiska nadmorskie). GIOŚ. 1330.

Projekt „Ochrona różnorodności gatunkowej cennych przyrodniczo siedlisk na użytkach rolnych na obszarach Natura 2000 w woj. lubelskim” współfinansowany jest przez Szwajcarię w ramach szwajcarskiego programu współpracy z nowymi krajami członkowskimi Unii Europejskiej.